

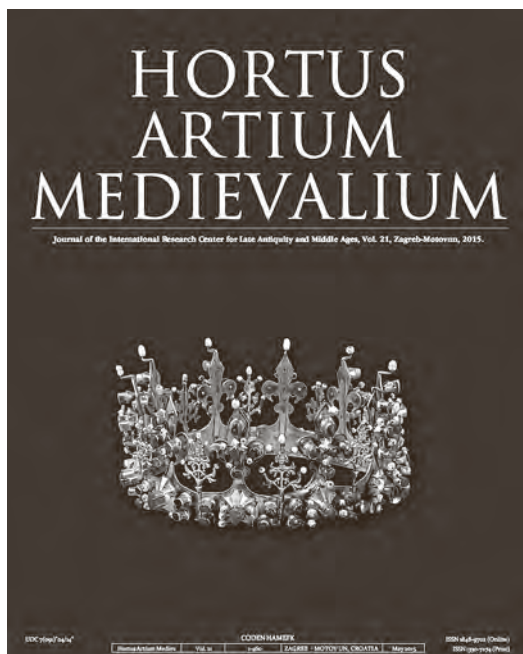
Palmira Krleža
Petra Župan

Umjetnost u službi iskazivanja moći

*Hortus Artium Medievalium: Journal of the International
Research Center for Late Antiquity and Middle Ages,*
(ur.) Miljenko Jurković, 21 (2015.) Zagreb-Motovun, 460 str.
ISSN 1330-7274 (tiskano izdanje); 1848-9702 (on-line)

U svibnju 2015. godine izdan je novi, dvadeset i prvi broj časopisa *Hortus Artium Medievalium*, godišnjaka Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek. Na 460 stranica ova broja publicirano je devetnaest izvornih znanstvenih radova, jedanaest prethodnih priopćenja i jedan stručni članak, na talijanskom, francuskom, engleskom i španjolskom jeziku. *Hortus* i u ovom broju zadržava svoju već tradicionalnu trodijelnu podjelu: u prvom su dijelu objavljeni radovi sudionika prošlogodišnjeg Međunarodnog kolokvija istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek; u drugom se dijelu, sekciji *Varia*, objavljuju razna aktualna istraživanja, a publikaciju zaključuje osam recenzija nedavno publiciranih knjiga. Ovaj broj donosi i nekoliko novosti tehničke prirode: promijenjeni su dizajn i fontovi, a fusnote su na dnu stranica ispod glavnog teksta. Također, više nema sažetaka na hrvatskom jeziku.

Tema 21. Međunarodnog kolokvija istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek, održanog u svibnju prošle godine, bila je *Performing Power through Visual Narratives in Late Medieval Europe: An Interdisciplinary Approach*, a u ovom je broju časopisa predstavljena kroz dvadeset članaka okupljenih u pet tematskih cjelina. Autori članaka obrađuju temu umjetničkog djela kao sredstva "propagande" moći određenih privilegiranih društvenih skupina ili pojedinaca. Na taj se je način, pomoću umjetnosti, uspostavljala ili potvrđivala moć te se osi-



guravao kontinuitet sjećanja na tu moć kroz povijest. Temu otvara uvod Xaviera Barrala i Alteta koji naglašava da je istraživanje problematike vizualizacije moći kompleksno i preopširno, u povijesnom i geografskom smislu, da bi se obuhvatilo na unificiran način, te da je za dobivanje generalnih (ne generičkih) i kvalitetnih zaključaka potrebno sagledati više različitih aspekata te teme. Barral kroz analizu određenih slučajeva vizualne naracije moći navodi osnovne historiografske točke gledišta na tu problematiku. Figure koje se prikazuju u srednjovjekovnim narativima

ili simboliziraju moć osobe koja je nosi, ili aludiraju na ideologiju svojstvenu moći, ili su funkcionalne u manifestaciji i implementaciji moći te prolaze kroz razne forme vizualizacije. Barral navodi nekoliko osnovnih kategorija u koje se mogu svrstati narativni prikazi s temom vizualizacije moći. Prva kategorija odnosi se na sintezne prikaze iza kojih stoji realni narativ, no sažet, u obliku sinegdohe, s vidljivim aluzijama na dulju priču, primjere za koju pronalazi u prikazima krunjenja kraljeva: primjerice, Krist koji kruni Ruggera I., a koji mijenja realno mjesto nadbiskupa ili biskupa te se pojavljuje kao najviša moguća instancija moći koja zamjenjuje realan crkveni autoritet. U drugu kategoriju pripadaju povijesni prikazi u kontinuiranim epizodama, poput tapiserije iz Bayeuxa. Treću kategoriju čine prikazi serija figura, koje mogu biti ljudske i/ili životinjske, no tvore repetitivan, harmoničan slijed, vidljiv u procesiji svetih mučenika u Sant'Apollinare Nuovo u Ravenni. U posljednju kategoriju pripadaju narativi bez određene radnje, koju čine grbovi, od početka 13. stoljeća široko upotrebljavani kao sredstva vizualizacije moći. U istu kategoriju Barral svrstava relikvijare i natpise. Tipologija prikaza moći funkcionira i u svjetovnom i u religijskom kontekstu te postoji konstantna razmjena ikonografskih i formalnih tipova prezentacije moći između različitih konteksta i sredina, ovisno o cilju i namjeni prikaza. Takva fleksibilnost korištenja istih vizualnih i narativnih strategija u različitim kontekstima i s različitim funkcijama nastavlja se, zaključuje Barral, iz srednjeg vijeka u doba renesanse.

Prva tematska cjelina odnosi se na vizualizaciju kraljevske moći, a započinje člankom Martina Aurella koji nastoji osvijetliti određene metodološke probleme vezane uz bogatu naručiteljsku djelatnost kraljevskog para Henrika II. i Eleonore Akvitanske tijekom 12. st. Aurell ističe, referirajući se i na znanstvenike poput Georges-a Dubya i Jacquesa Le Goffa, kompleksnu ulogu um-

jetnosti kao sredstva propagande moći tijekom srednjeg vijeka koju je, prema njegovu mišljenju, uvijek i potrebno istraživati u tom kontekstu. Suverenitet Henrika II. i njegovih potomaka bio je konstantno narušavan pobunama lokalne aristokracije, sukobom s moćnim francuskim kraljem te teškoćama u kontroliranju klera, a potpomaganje umjetnosti i graditeljstva bilo je idealno sredstvo potvrđivanja prisutnosti, a time i prestiža i moći kraljevske obitelji. Jean-Pierre Caillet ponudio je interpretaciju, prvu uopće, manuskripta *Roman des Rois* (Roman kraljeva), ilustrirane povijesti francuskog kraljevstva, namijenjene mladom kralju Filipu III. Manuskript je iluminirao redovnik Saint-Denisa, Primat, no autor je koncepta opat istog samostana, Mathieu de Vendôme, drugi najvažniji čovjek kraljevstva. U 34 minijature nastoje se osvijetliti slavni počeci francuskog kraljevstva s tobožnjim korijenima u drevnoj Troji, uzdiže se koncept carstva putem naglašavanja i revitalizacije veza dinastije Capet s Karlom Velikim, naglašava se teritorijalna premoć Francuske u odnosu na tada najvećeg rivala, Englesku, te se posebna pažnja pridaje integritetu kraljevstva i jačanju kontrole nad čitavim njegovim teritorijem, opet putem povijesnih paralela s Karolinzima. Naposljetku, ističe se i veza između Crkve i francuskog kralja kao promicatelja prave vjere. Pažljivo koncipiran program manuskripta služi potvrđivanju legitimiteta kraljevske dinastije putem njezinoga povijesnog utemeljenja do u daleku prošlost tj. do samih početaka kraljevstva. Nakon francuskih primjera slijede promjeri iz srednje Europe; Imre Takács pozabavio se evolucijom dvostrukog križa kao heraldičkog simbola Mađarske, i to kroz analizu kraljevskih pečata, dok je Zsombor Jékely predstavio neka nova saznanja vezana uz kult sv. Ladislava, rasvjetljujući ključnu ulogu dinastije Anžuvina u njegovu munjevitom širenju kraljevstvom te njegovo porijeklo u zapadnjačkoj viteškoj kulturi koja u Mađarsku dolazi s Anžuvincima.

Radovi svrstani u drugu tematsku cjelinu bave se funeralnim spomenicima vezanima uz ukope kraljeva čija je funkcija bila održavanje sjećanja na moć preminulog suverena. Vinni Lucherini na primjeru kraljevskih grobnica mađarskog princa Andrije i njegove supruge, napuljske kraljice Ivane I. Anžuvinske, pokazuje u kojoj su mjeri kompleksni dinastički i politički odnosi za vrijeme njihovih života utjecali na tipologiju i simboličku funkciju njihovih grobnica, do danas djelomično ili potpuno nestalih. Oboje supružnika umrlo je nasilnom smrću, slijedom dinastičkih borbi. Od Andrijine grobnice ostale su samo dvije mramorne ploče sarkofaga uzidane u zid katedrale u Napulju, dok su od grobnice svrgnute kraljice ostale samo pretpostavke o njenoj lokaciji te proturječni povijesni izvori iz 16. stoljeća o lokaciji grobnice i postojanju danas izgubljenog epitafa u crkvi sv. Klare. Bogato ukrašeni sarkofazi u Sv. Klari, svojevrsnom mauzoleju napuljskih kraljeva, svjedoče o velikoj moći onih koji u njima počinjavaju, no isto tako i o moći kolektivnog zaborava u slučaju onih, poput princa Andrije i kraljice Ivane, koji su se našli na krivoj strani povijesti. Dobru protutežu stoga predstavlja članak Stefana d'Ovidija koji detaljno analizira strukturu i ikonografiju raskošne grobnice Roberta Anžuvinskog, napuljskog kralja i djeda Ivane Anžuvinske, u toj istoj crkvi, koristeći vizualne i literarne izvore za odgonetavanje njegova simboličkog i ideološkog značenja. Pažljivo programatski osmišljena, velebna grobnica veliča, kroz prikaze sedam vrlina, idealno kraljevanje pokojnika te kroz prikaz kralja i desetero članova njegove obitelji nastoji se istaknuti legitimnost njegove nasljednice, već spomenute Ivane, dok sedam slobodnih umijeća govori o kraljevu besprijekornom obrazovanju. U centru samog spomenika prikazan je kralj kako sjedi na tronu u maniri biblijskog Solomona, a spomenik je ikonografski zaključen njegovim nazočenjem božanskoj viziji Bogorodice s Djetetom uz prisutnost svetog Franje i

svete Klare. Marta Serrano – Coll na istim principima istražuje u kojoj su mjeri javne ceremonije i umjetnička djela utjecali na propagiranje moći aragonskih kraljeva od 13. do 15. stoljeća. Poseban naglasak pridaje potvrđivanju legitimnosti pojedinih vladara na temelju sjećanja na svoje prethodnike, u slučaju Jaimea I. i Pedra IV.

Nakon kraljevskih autoriteta, treća cjelina usmjerena je na prezentaciju moći klerika. Nicholas Reveyron analizira sjeverni portal katedrale u Lyonu u kontekstu dobro osmišljenog političkog programa nadbiskupa Petra Savojskog, nakon pripajanja Lyona francuskom kraljevstvu 1312., uslijed čega je nadbiskup izgubio vlast nad gradom. Sam portal posvećen je svetom Petru, a lukovi su mu ukrašeni s trideset i šest svetačkih figura. Reveyron osobitu pažnju pridaje prikazima lokalnih mučenika iz godina 177. i 178., koji svjedoče o dugom kontinuitetu lyonske crkve, te prikazima kasnoantičkih mučenika svetih Sperata, Panteleona i Ciprijana čije relikvije crkva posjeduje. Reveyron također naglašava posebno mjesto koje zauzima sveti Klement, imenjaka tadašnjeg pape Klementa V. koji je podupirao nadbiskupa. Klement, uz samog sv. Petra kojem je portal posvećen, simbolizira papinsku moć i primat crkvene nadsvjetovnom vlašću općenito. Hijerarhijski poredak svetaca na portalu te ispreplitanje lokalnih mučenika s poznatijim svecima govori o vezama crkve u Lyonu s ostalim kršćanskim centrima te o univerzalnosti crkve kao takve.

Postoje i primjeri kada određena crkvena zajednica temelji svoj legitimitet oko pojedinca koji ju je izrazito zadužio, kao što objašnjava Immaculada Lorés i Otzet na primjeru svetog biskupa Rode i Barbastra, Ramona, umrlog 1126. godine i kanoniziranog nedugo nakon smrti. U članku se nastoje osvijetliti okolnosti unutar kojih se kult svetog Ramona poticao unutar biskupije Roda de Ribagorça, vezane uz promociju same crkve nakon gubljenja statusa središta biskupije. Čak tri rada posvećena

su prikazima biskupa Berarda Maggija, gospodara Brescije i načina na koji on, putem naručiteljske djelatnosti, ističe svoju ulogu mirotvorca i donositelja prosperiteta. Gabrielle Archetti rasvjetljava dinamične povijesne okolnosti vezane uz život samog biskupa, koji se od 1290. godine u dokumentima sam proziva *marchio, comes et dux*. Biskup je dosegao najvišu razinu popularnosti nakon 1298. godine kada je imao ključnu ulogu u pomirenju gradskih frakcija gvelfa i gibelina koje je, nakon višegodišnjih sukoba, donijelo mir u grad. Francesca Stroppa analizira tri najveća biskupova naručiteljska projekta: skulpturu za fontanu u klausturu samostana svetog Barnabe, fresku Mira u dvorani gradske vijećnice u Brolettu te sarkofag samog biskupa, koji su svi izvedeni u zadnjim godinama njegova drugog mandata (1306.-1308.). Ističe ih kao efektna oruđa biskupove samopromocije kao sposobnog vladara i dobrog pastira, a izvedeni su u klasičnom duhu prema papinskim i carskim obrascima. Biskupovim sarkofagom se detaljnije bavi Massimo de Paoli koji je rekonstruirao sam sarkofag, rasvijetlio neke probleme vezane uz statiku i odabir materijala te je ponudio rješenje pitanja njegove pozicije unutar Stare katedrale u Bresciji.

Slijedeća se tematska cjelina odnosi na vizualizaciju moći unutar pisanih izvora, poglavito manuskripata. Giulia Orofino analizira devetnaest portreta utjecajnih ličnosti u Regesti koju je koncipirao Petar Đakon, *carthularius, scriinarius* i *bibliothecarius* samostana Monte Cassino, a izvedena je u samostanskom skriptoriju između 1131. i 1133. Galerija portreta, vezanih uz dokumente u kartularu, prikazuje careve Svetog Rimskog Carstva i Bizanta, normanske i lombardske prinčeve, kraljeve Italije i Sardinije, s ciljem čuvanja sjećanja na moćne dobročinitelje u vrijeme političkih turbulencija u koje je samostan bio upleten, a koje su bile vezane uz sukob pape Inocenta II. i antipape Anakleta II. Prema Orofino, samostan je nastojao ponovno

utvrditi vlastiti identitet i kontrolu nad vlastitom prošlošću. Zamjetan je vizualni naglasak na carskoj zaštiti, uz dominaciju prikaza careva Svetog Rimskog Carstva, što Orofino objašnjava nastojanjem potvrđivanja legitimnosti samostanskih prava i posjeda. Sami prikazi su repetitivni, nema kolorističkih varijacija, odaju dojam unificiranosti. Orofino posebno ističe kome-morativnu nakanu iza portreta i potrebu za naglašavanjem prisutnosti, autentičnosti prava i posjeda koji su samostanu osigurali portretirani.

Isabell Escandel Proust istražuje ulogu biskupa naručitelja iluminiranih rukopisa od 13. do 15. stoljeća na području aragonske krune, u svrhu politike prestiža i iskazivanja njihove episkopalne moći. Proust ističe da politička motivacija nije stajala iza svake narudžbe, već da su pojedine imale nakanu povećavanja intelektualnog prestiža naručitelja. Rosa Alcoy zaključuje ovu tematsku cjelinu detaljnom analizom vizualne reprezentacije moći u katalonskom manuskriptu *Decretum Gratiani*, koji se danas čuva u londonskoj British Library. Ilustracije, izvedene u stilu talijanskog Trecenta, nužno je istraživati u svjetlu političkih previranja 14. stoljeća: izгона pape u Avignon i pontifikata Klementa VI. Na minijaturama se osobito ističe uloga pape kao najviše instance u provođenju kanonskog prava, uzdignute čak iznad cara, te njegova neovisnost od bilo kakve zemaljske vlasti.

Peta tematska cjelina objedinjena je pod nazivom "Expressing identity", a sadrži pet članaka koji tematiziraju prakticiranje i izražavanje moći kroz različite načine prikazivanja. Milagros Guardia o pojmu identiteta progovara kroz složenu ikonografiju starozavjetnog Josipa. Analizira dva reljefa iz crkve Santa Restituta u Napulju, za koje još uvijek nije sigurno jesu li bili dio ambona, oltara ili korske ograde. Autorica utvrđuje prethodnike ove ikonografske teme i navodi kasnoantičke modele koji su poslužili kao uzor. Carles Mancho se bavio malenom crkvom svetoga Petra u

katalonskom gradu Sorpe, smještenoj na mjestu strateški važnom za kontrolu luke uz rijeku Bonaigua. Crkva ima iznenađujuće kvalitetne freske koje su jednim dijelom izložene u muzejima, dok je ostatak *in situ*. Datiraju se u početak 12. stoljeća, no autor smatra da su nastale kasnije i povezuje ih s istočnim utjecajima – s Bizantom, a možda i s Jeruzalemom. Prema ikonografskoj analizi fresaka i vrlo kvalitetnim materijalima korištenima pri oslikavanju, autor zaključuje kako je naručitelj fresaka morao biti netko vrlo značajan jer je svrha crkve i njezinih fresaka bila prikazati autoritet nad tim područjem. Roberto Greci je u eseju pod nazivom “L’associazionismo medievale e i suoi simboli” izražavanje identiteta sagledao kroz udruženja u kasnosrednjovjekovnim gradovima sjeverne Italije (s naglaskom na Bolognu) i u njihovim simbolima na grbovima i pečatima. Te su simbole koristile obitelji, općine, sveučilišta, strukovne udruge i bratovštine. Svrha simbola bila je višestruka. Oni su označavali koheziju članova udruženja, predstavljali su udruženja društvu te služili kao znak pripadnosti i identiteta. Također, služili su kao izraz moći i sredstvo (vizualne) komunikacije, a mijenjali su se ovisno o povijesnim zbivajima.

Stephanie Diane Daussy govori o pokazivanju moći i vlasti kroz izgled crkava. Navodi nekoliko primjera crkava s metalnim pokrovima koji su reflektirali svjetlo i time zasljepljivali promatrača te stvarali transcendentalan ugođaj. Takva oznaka prisutnosti i naglašena vidljivost crkve bila je zanimljiv urbanistički pečat, znak prestiža i raskoši, ali i dio kolektivne memorije koje zahtjeva političko čitanje. Posljednji članak ove skupine tekstova rad je Ivana Gerata o kasnosrednjovjekovnim slikama na dasci u srednjoj Europi. Autor analizira nekoliko kasnosrednjovjekovnih slika s prikazima preminulih svetaca i govori o vjeri u njihove nadnaravne moći. Ta se vjera reflektirala kroz mnoge kasnosrednjovjekovne slike, a veliki dio njih prikazivao je grobove svetaca

ili njihova tijela odnosno relikvije, zbog uvjerenja da se u blizini pokojnika mogu desiti čuda. Čuda koja su prikazivana na slikama često su se povezivala s crkvenim običajima i sakramentima, a sveci su često prikazivani kao autoritet svjetovnim vladarima.

Zaključke simpozija donosi Vinni Lucherini, rezimirajući teme i teze iznesene u objavljenim radovima te dajući k tome i sintezni pogled na interdisciplinarna istraživanja pojavnosti različitih oblika moći kroz vizualne prikaze u srednjem vijeku.

U drugom dijelu *Hortusa*, u sekciji *Varia*, nalazi se više izvješća o aktualnim istraživanjima, kao i nekoliko radova koji obrađuju monografske teme. Danilo Leone izvijestio je o istraživanjima na lokalitetu Campo della Fiera, jugozapadno od Orvieto, koja se vrše duže od jednog desetljeća, a tijekom kojih su otkriveni ostaci nekoliko građevina koje se datiraju između 6. stoljeća pr. Kr. i 14. stoljeća, iz čega se zaključuje da je riječ o naselju dugog trajanja. Razvoj naselja istraživači su podijelili u šest faza: etrusko svetište, suburbana rezidencija (1. st. pr. Kr.–3. st.), kasnoantički dio (4.–6. st.), ranosrednjovjekovna vjerska građevina (7.–11. st.), srednjovjekovna crkva (12.–13. st) i napuštanje crkve (14. st.). Kao dodatak tekstu, V. Valenzano napisao je izvješće o srednjovjekovnoj keramici pronađenoj na lokalitetu. Rocio Gutiérrez, Mercedes Ferjas i Isabel Velázquez izvjestile su o novom programu za istraživanje srednjovjekovne epigrafije. EPIARQ je akronim za program koji se koristi za projektiranje i implementaciju podataka u kataloge. Sustav bi mogao postati standardizirana metoda epigrafskog katalogiziranja i prostornog analiziranja, u čiju se bazu podataka može unijeti čitav životni vijek nekog epigrafa, uključujući podatke vezane s epigrafskim tekstovima, kontekstom, fizičkim stanjem, lokacijom, povezanom literaturom ili relevantnim dokumentima. Pod europskom legislativom izvedena je eksperimen-

talna arheološka epigrafija u Španjolskoj na kasnoantičkim spomenicima kojoj je cilj bio provjeriti valjanost programa.

Victor Ghica, Ante Milošević i Danijel Džino objavili su rezultate dobivene u prvoj sezoni međunarodnih arheoloških iskopavanja na lokalitetu Bribirska glavica. Istraživanja su bila usmjerena na nekoliko područja: ponovno iskopavanje višeapsidalne građevine na lokalnom groblju, analiza zidova mauzoleja s dva sarkofaga *in situ* uz višeapsidalnu građevinu, analiza zidova novije pravoslavne crkve, geofizički pregled neiskopanog područja, verifikacija topografske mape lokaliteta, 3D rekonstrukcija najznačajnijih spomenika, utvrđivanje arheoloških baza podataka i obrada dostupne arheološke dokumentacije. Sébastien Bully, Miljenko Jurković, Morana Čaušević-Bully i Iva Marić, s doprinosom Ines Pactat, objavili su izvješće o iscrpnim arheološkim iskapanjima samostana sv. Petra u Osoru i rezultatima dobivenim tijekom kampanje iz 2014. godine. Iskopavanja su bila usmjerena na istraživanje ranosrednjovjekovnog mauzoleja i redovničkih grobova južno od crkve sv. Petra. Također, u južnom krilu klaustera otvorena je probna sonda koja je omogućila definiranje dimenzija klaustera. Konzervacija i restauracija otkrivenih struktura južno od crkve uslijedile su nakon dovršetka iskopavanja i predstavljaju prvi korak prema stvaranju arheološkog parka. Suela Xhyheri pisala je o korištenju glazirane keramike u obliku posuda kao dijelu fasadne dekoracije. Te su se "posude" stavljale uz lukove, a već su dugo predmet istraživanja na području južne Albanije. Ovaj rad daje uvid u nove arheološke podatke iz nekoliko samostana i crkava koji se datiraju između 10. i 18. stoljeća.

Barbara Franzé bavila se djelima opata Ansquitila u opatiji u Moissacu. Romanički dio crkve, baš kao i koncept i realizacija kapitela iz klaustera, atribuiraju se opatu,

a autorica je kroz ikonografsku analizu trijema koji vodi do kapitularne dvorane došla do vrlo zanimljivih podataka. Namjera opata bila je potaknuti vjernike na pokoru i ukazati na vođenje ispravnog života. Prikaz pada idola na desnom dovratniku trijema vrlo je rijedak, a podsjeća na bliske veze opata Ansquitila sa Svetom zemljom i njegovo aktivno sudjelovanje u organizaciji prvog križarskog rata. Marcello Angheben pisao je o sceni Posljednjeg suda naslikanoj između 1260. i 1280. godine na zapadnom zidu crkve Santa Maria ad Cryptas u Fossi. Prema njemu, scena djelomično reproducira klasičnu bizantsku formulu, a povezuje ju i sa slikama u Pomposi, Sant'Angelo in Formisu i Sommacompagni. Marijan Bradanović i Ivan Braut pisali su o kasnogotičkoj kapeli sv. Barbare u krčkoj katedrali, odnosno o kontekstu u kojem je započela njezina izgradnja. Autori skreću pozornost na važne ikonografske poruke i dosad zanemareni sporazum postignut 1449. godine između nasljednika umrlog Nikole IV. Frankopana. Vesna Pascuttini-Juraga i Ivana Peškan pronašle su novu kamenu skulpturu u kripti crkve sv. Nikole u Varaždinu o čemu su izvijestile o svom članku. Riječ je o zaglavnom kamenu s reljefom na kojemu je štit s grbom. Na temelju stilske komparacije i karakteristika, zaglavni kamen datiraju u drugu polovicu 15. stoljeća i povezuju s plemićkom obitelji Korvin kao pokroviteljima kasnogotičke obnove crkve. Luis Correia de Sousa i Maria Adelaide Miranda u svom radu izvijestili su o Bibliji iz prvih desetljeća 13. stoljeća koja se čuva u portugalskoj nacionalnoj knjižnici. Riječ je o vrlo vrijednom iluminiranom rukopisu koji su povezali s privatnim narudžbama crkvene i svjetovne aristokracije, izvansamostanskom proizvodnjom i povezanosti samostana između kojih su rukopisi slobodno cirkulirali. ×